

LITANIA DO WSZYSTKICH ŚWIĘTYCH. SPECIMEN CAMINENSE**Marcin Nockowski***

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Szczecińskiego

Wstęp

Litania jako forma modlitwy suplikacyjnej zdobyła ważne miejsce w pobożności chrześcijańskiej¹. Na przestrzeni wieków, poczynwszy od czasów pogańskiego antyku aż do dnia dzisiejszego, doznała swoistej rekonstrukcji. Pierwotnie wykonywano litanie przede wszystkim podczas procesji. Wznoszono wówczas do Boga modlitwy błagalne. We współczesnej wersji znajduje ona swe miejsce zwłaszcza w księgach liturgicznych i książeczkach do nabożeństw. Istotny przełom w dziejach tej formy modlitwowej związany jest z coroczną praktyką tzw. suplik, którą zainicjował św. biskup Mamert z Vienne († 475), nazywając je *Rogationes id est litanias*².

* Ks. mgr lic. Marcin Nockowski – prezbiter archidiecezji szczecińsko-kamieńskiej; absolwent Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego; od 2014 r. doktorant WT US, związany z Katedrą Historii Kościoła i Patrologii, przygotowuje rozprawę doktorską na temat modlitwy litanijnej w okresie nowożytnym; członek Polskiego Towarzystwa Teologicznego; e-mail: ks.marcin@ichtis.info.

¹ J. Kontkowski definiuje ten rodzaj modlitwy w następujący sposób: „Litania jest formą modlitewną złożoną z szeregu wezwań pochwalnych, błagalnych, skierowanych do Boga lub Świętych, wypowiedzianych lub śpiewanych przez przewodniczącego (kapłana, diakona lub kantora), na które wierni odpowiadają powtarzającym się wezwaniem o wstawiennictwo i opiekę, np.: zmiłuj się nad nami; przepuść nam, Panie; módl się za nami” (zob. J. Kontkowski, *Wstęp*, w: tegoż, *113 litanii*, Kraków 2013). Por. W. Sadowski, *Litania i poezja. Na materiale literatury polskiej od XI do XXI wieku*, Warszawa 2011, s. 16–21.

² Zob. H. Fros, *Wprowadzenie do mszy świętych*, t. 3, Warszawa 1981, s. 434. Kanon 27 Synodu Orleańskiego, zwołanego przez króla Chlodwiga w 511 r., podaje: „Rogationes, id est litanias, ante Ascensionem Domini ab omnibus ecclesiis placuit celebrari; ita ut praemisum triduanum ieiunium in dominicae ascensionis festivitate solvatur” (Uznano, by prośby, czyli procesje, przed Wniebowstąpieniem Pańskim były odprawiane ze wszystkich kościołów; tak aby poprzedzający je trzydniowy post zakończył się w święto wniebowstąpienia pańskiego). (zob. Synod Orleański, *O odprawianiu procesji przed wniebowstąpieniem* [10.07.511], nr 27).

Na tym etapie suplikacje nie posiadały jeszcze elementów hagiologicznych. Błagania o miłosierdzie Boga wzbogacone zostały z czasem imionami świętych, szczególnie męczenników, przez których – jak wyraża to Sobór Trydencki – „Bóg udziela ludziom wielu dobrodziejstw”³. W dużym uproszczeniu można przyjąć, że modlitwy błagalne połączone z inwokacjami do nadprzyrodzonych orędowników dały początek Litani do wszystkich świętych. Taki model znany był najpierw na Wschodzie, np. w Antiochii w czasach św. Jana Chryzostoma († 407)⁴. W średniowieczu i w czasach potrydenckich daje się zauważyć dalszy rozwój tej formy.

Została ona z czasem ujednolicona i włączona do grona tekstów zawartych w kanonie ksiąg liturgicznych. Chętnie się nimi posługiwano w liturgii⁵. Można ją odnaleźć przede wszystkim w Mszałe rzymskim w obrębie obchodów Wigilii Paschalnej⁶. Ujednolicenie struktury modlitwy przypisuje się papieżowi Piusowi V⁷, kiedy to dokonano nowej redakcji mszału zgodnie z postanowieniami Soboru Trydenckiego⁸. Wobec różnych nieprawidłowości doczekała się ona także uregulowań formalno-prawnych w czasach Klemensa VIII i jego następców⁹. Celem obecnego opracowania jest opisanie Litani do wszystkich świętych w epoce wcześniejszej, w okresie przedtrydenckim. Analizie zostanie poddany tekst modlitwy wykorzystywany w szesnastowiecznej liturgii Kościoła kamińskiego na dzisiejszym Pomorzu Zachodnim.

1. Miejsce w liturgii

Litania do wszystkich świętych kojarzona jest przede wszystkim z obchodami Wigilii Paschalnej. Modlitwę w tej postaci wykorzystuje się również w mod-

³ Concilium Tridentinum, *De invocatione, veneratione et reliquiis sanctorum, et sacris imaginibus*, nr 4.

⁴ Zob. A.G. Martimort, *La Chiesa in preghiera. Principi della Liturgia*, t. 1, Brescia 1987, s. 175; J. Duchniewski, *Litania*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 1169.

⁵ J. Nowaszczuk, *Dziela Quintinusa Duretiusa w krakowskiej edycji* [w druku; b.n.s.]; por. H. Fros, *Wprowadzenie...*, s. 435.

⁶ *Missale Romanum Editio Princeps* (1570), w: *Liberia Editrice Vaticana*, Città del Vaticano 1998, s. 228–230.

⁷ Pius V (Michaele Ghislieri), ur. 17.01.1504 r., zm. 01.05.1572 r., biskup Rzymu od 7.01.1566 do 1.05.1572 r., dominikanin.

⁸ Zob. T. Sinka, *Zarys liturgiki*, Gościkowo-Paradyż 1985, s. 84–85.

⁹ Zob. J. Nowaszczuk, *Dziela...*

litwach brewiarzowych¹⁰, podczas chrztu¹¹, w obrzędzie święceń subdiakona¹², w liturgii sakramentu święceń każdego z trzech stopni¹³, podczas profesji zakonnej¹⁴, konsekracji dziewic¹⁵, benedykcji opata¹⁶ i ksieni¹⁷, w obrzędzie poświęcenia kościoła¹⁸ i konsekracji ołtarza¹⁹, błogosławieństwa i koronacji króla²⁰ i królowej²¹, kanonizacji i beatyfikacji²². Występuje również w oracjach za konających²³, zmarłych²⁴, podczas egzorcyzmów²⁵, a niekiedy w uroczystych liturgiach pogrzebowych²⁶. M. Lapdige wspomina, że dawniej odmawiano litanie również podczas

¹⁰ Zob. *Breviarium Romanum [pars aestivalis]*. *Litaniae*, Parisiis 1634, s. 209–211.

¹¹ Zob. *Rituale Romanum. Ordo baptismi parvulorum*, Typis Polyglottis Vaticanis 1969; Rytułał Rzymski, *Obrzędy chrztu dzieci dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1972³, nr 48, 85, 126, 156, 197; *Rituale Romanum. Ordo initiationis christianae adultorum*, Typis Polyglottis Vaticanis 1972; Rytułał Rzymski, *Obrzędy chrześcijańskiego wtajemniczenia dorosłych dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 1988, nr 214.

¹² Zob. *Pontificale Romanum. De Ordinatione Subdiaconi*, Venetiis 1770, s. 23–31.

¹³ Zob. *Pontificale Romanum. De Ordinatione Diaconi*, Venetiis 1770, s. 31–37; *Pontificale Romanum. De Ordinatione Presbyteri*, Venetiis 1770, s. 37–50; *Pontificale Romanum. De Consecratione electi in Episcopum*, Venetiis 1770, s. 50–73.

¹⁴ Zob. *Pontificale Romanum. Ordo professionis religiosae*.

¹⁵ Zob. *Pontificale Romanum. De benedictione et consecratione virginum*, Antverpiae 1663, s. 136–162.

¹⁶ Zob. *Pontificale Romanum. De benedictione Abbatis [auctoritate apostolica]*, Antverpiae 1663, s. 97–121.

¹⁷ Zob. *Pontificale Romanum. De benedictione Abbatissae*, Antverpiae 1663, s. 125–136.

¹⁸ Zob. *Pontificale Romanum. De ecclesiae dedicatione, seu consecratione*, Venetiis 1740, s. 172–175.

¹⁹ Zob. *Pontificale Romanum. De Altaris consecratione, que sit sine ecclesiae dedicatione*, Venetiis 1740, s. 225–247; *Pontificale Romanum. De consecratione Altaris cuius sepulchrum Reliquiarum est in medio summitatis stipitis*, Venetiis 1740, s. 250–251.

²⁰ Zob. *Pontificale Romanum. De benedictione et coronatione Regis*, Antverpiae 1658, s. 163–174; *Pontificale Romanum. De benedictione et coronatione Regis in consortem electi*, Antverpiae 1663, s. 194–195.

²¹ Zob. *Pontificale Romanum. De benedictione et coronatione Reginae*, Antverpiae 1663, s. 174–181; *Pontificale Romanum. De benedictione et coronatione Reginae Solius*, Antverpiae 1663, s. 181–182; *Pontificale Romanum. De benedictione et coronatione Reginae ut Regni Dominae*, Antverpiae 1663, s. 182–194.

²² Zob. http://www.swjakub.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=1155&Itemid=190 (dostęp: 6.08.2016).

²³ Zob. *Rituale Romanum. Ordo Commendationis Animae*, Romae 1615, s. 116–144; *Breviarium Romanum. Ordo Commendationis Animae [pars aestivalis]*, s. 214–215.

²⁴ *Modlitwy przy konających. Litanie*, w: *Sakramenty chorych. Obrzędy i duszpasterstwo*, Katowice 2010², nr 206.

²⁵ Zob. *Rituale Romanum. De exorcismis et supplicationibus quibusdam*; Rytułał Rzymski, *Egzorcyzmy i inne modlitwy błagalne* [wydanie wzorcowe], Katowice 2002.

²⁶ Zob. *Ordo Exsequiarum Romani Pontificis*, E Civitate Vaticana 2000, nr 79. Podczas ceremonii pogrzebowej papieża śpiewa się Litanie do wszystkich świętych, dodając imiona beatyfi-

święceń mnicha, w modlitwach za chorych i w celebracji oficjum. Posługiwali się nią także publiczni pokutnicy²⁷. Każda z litanii wykorzystywana w wymienionych obrzędach nosi wspólne miano Litanii do wszystkich świętych. W każdym przypadku brak jednak jednolitości. Zauważa to H. Fros, stwierdzając:

Litanie były bowiem niezmiernie zróżnicowane, raz ograniczone do kilku postaci i to zazwyczaj do tych, które związane były z danym miejscem lub których relikwie tamże czczono, to znów obejmujące kilkaset imion. W związku z tym pozostaje ich pierwotny charakter, to zupełnie lokalny, to znów o znamionach pewnej uniwersalności, tzn. o aspiracjach, aby imionami świętych objąć reprezentatywnie cały Kościół²⁸.

Zgodnie z tą wskazówką każdą formę można by zatem traktować jako dzieło o indywidualnych walorach literackich; o odrębnym przesłaniu teologicznym, ascetycznym i historycznym. Bez względu na wielkość i sposób opracowania zawsze posiada ona jednak pewien jednolity układ, który pozwala wyodrębnić ją również w opracowaniach poprzedzających reformę trydencką. Litanie pojawia się wówczas w najważniejszych księgach liturgicznych, w sakramentarzach i mszałach. Potwierdza to choćby Litanie apóstolorum ac martyrum sanctorum et virginum z VIII wieku²⁹ oraz późniejszy tekst zawarty w mszale przygotowanym na prośbę Rzymu w środowisku mediolańskim w drugiej poł. XV wieku³⁰.

2. *Missale caminense*

Podobne opracowanie odnaleźć można również w mszale przygotowanym na potrzeby kościoła kamieńskiego, w dziele, które liczy sobie pięćset lat³¹. Zostało ono

kowanych i kanonizowanych przez zmarłego papieża. Por. J. Stefański, *Liturgia pogrzebu papieża*, w: *Odnova liturgii trwa*, red. tenże, Włocławek 2008, s. 11–26.

²⁷ Zob. M. Lapdige, *Anglo-Saxon Litanies of the Saints*, London 1991, s. 43–46.

²⁸ Zob. H. Fros, *Wprowadzenie...*, s. 435.

²⁹ Zob. przypis nr 8.

³⁰ *Missalis Romani Editio Princeps*, Mediolani 1474, s. 161–162.

³¹ Diecezja kamieńska powstała mocą bulli papieża Klemensa III *Ex iniuncta nobis a Deo* 25.02.1188 r. Określono granice diecezji, przeniesiono stolicę z Wolina do Kamienia i podporządkowano wspólnotę wierzących bezpośrednio Stolicy Apostolskiej. Zob. G. Wejman, *Biskupstwa katolickie na Pomorzu Zachodnim od X wieku do 1945 r.*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 12 (2004), nr 1, s. 141–149; A. Weiss, *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej*

opublikowane w 1506 roku w języku łacińskim³². Erygowana na terenie średnio-wiecznego Pomorza wspólnota diecezjalna była na tyle żywotna i prężna, że podjęto próbę stworzenia księgi liturgicznej dostosowanej do potrzeb lokalnych. Najprawdopodobniej została ona przygotowana przez dominikanów, którzy posiadali niegdyś w Kamieniu (Pomorskim) znany ośrodek liturgiczny. Opracowanie wydano w oficynie niemieckiego drukarza Georga Stuchsa w Norymberdze³³. Należy ono do nielicznych tego rodzaju publikacji z czasów przedtrydenckich. Znane szerzej edycje z tego okresu pochodzą z Wenecji, Lyonu i Paryża³⁴. Wszystkie inne miały zasięg lokalny i – podobnie jak *Missale cominense* – należą do druków rzadkich³⁵.

2.1. Miejsce litanii w *Mszale kamińskim*

Litania do wszystkich świętych występuje w *Mszale kamińskim* w dwóch miejscach obchodzenia jednego święta, tzn. celebracji Wigilii Paschalnej (*Vigilia Pasce*)³⁶. Pierwsza wersja włączona została w część otwierającą liturgię. W tym samym miejscu, w obrzędach lucernarium powiązanych z procesją, pojawia się także siedem psalmów pokutnych³⁷. Po nich następuje litania, odmawiana przy ognisku³⁸. Aktualnie obowiązujące normy nie przewidują w tym miejscu ani psalmów, ani modlitwy litanijnej³⁹. Obrzędy zawarte w księdze można zatem uznać za swoistą osobliwość wczesnorenesansowej liturgii lub za element lokalnej pobożności. W dalszej kolejności następowały błogosławieństwa ognia i paschału oraz liturgia słowa. Po zakończeniu lekcji i towarzyszących im modlitw inicjowano procesję do źródła chrzcielnego. Podczas niej powtórnie odmawiano litanie⁴⁰.

Europie, Lublin 1992, s. 260–274; E. Rymar, *Biskupi – mnisi – reformatorzy. Studia z dziejów diecezji kamińskiej*, Szczecin 2002, s. 12–64; K.R. Prokop, *Biskupi zachodniopomorscy (X–XX w.)*, Koszalin 2003, s. 27–186.

³² W tym czasie biskupem diecezji kamińskiej był Marcin von Karith (1498–1521), papieżem – Juliusz II, a księciem pomorskim – Bogusław X.

³³ Georg Stuchs (Stüchs; † 1520) – zajmował się on szczególnie drukiem dzieł o charakterze religijnym.

³⁴ Historię Mszału rzymskiego omawia: J. Miazek, *Czterysta lat mszału Piusa V*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 22 (2009) 2, s. 93–104.

³⁵ Należał pierwotnie do księgozbioru biblioteki katedralnej w Kamieniu. Obecnie przechowywany jest w skarbcu Książnicy Pomorskiej im. Stanisława Staszica w Szczecinie, sygn. XVI.609. II.

³⁶ *Missale caminense. Vigilia Pasce*, s. CX–CXXIV.

³⁷ Tamże, s. CIX.

³⁸ Tamże, s. CX; połączenie siedmiu psalmów pokutnych z Litanią do wszystkich świętych było niegdyś bardzo częstą praktyką.

³⁹ Zob. *Mszal rzymski dla diecezji polskich*, Poznań 1986, s. 150–180.

⁴⁰ *Missale caminense*, s. CXVII–CXIX.

Różnica pomiędzy tekstami jest nieznaczna: 1) w pierwszej litanii, w ostatniej prośbie części prekacyjnej, kantor prosi o błogosławieństwo i konsekrację ognia⁴¹, a w drugiej o poświęcenie źródła wody⁴²; 2) w drugiej wersji brakuje zawołania *Salvator mundi* w obrębie części wprowadzającej (*proemium*). Obie wersje przeznaczone były do śpiewania. Można zatem przyjąć, że w istocie chodzi o jedno opracowanie, ale wykonywane dwukrotnie. Można pokusić się o twierdzenie, że w tym okresie Litania do wszystkich świętych była integralnie związana z procesją. Sięgano po nią podczas uroczystych pochodów na tyle chętnie, że – pomimo sposobności do wykonania innych śpiewów – powtarzano raczej wypowiedziane już wcześniej prośby i wezwania.

2.2. Katalog świętych w *Specimen caminense*

Litania z *Missale caminense* rozpoczyna się zwyczajowo inwokacją skierowaną do Boga. Proemium zawiera cztery wezwania:

Kyrieleyson, Christeleyson.
Christe audi nos.
Salvator mundi adiuva⁴³.

(Panie, zmiłuj się nad nami, Chryste zmiłuj się nad nami.
Chryste usłysz nas.
Zbawicielu świata pomóż [nam]).

We wprowadzeniu zastosowano tradycyjną grecką formułę *Kyrie eleison* – *Christe eleison*, po której następuje zawołanie *Christe audi nos*, wyrażające prośbę o wysłuchanie modlitwy przez Mesjasza. Niepospolite jest natomiast ostatnie wezwanie. W tym miejscu tradycyjnie występuje odpowiedź na poprzednie wezwanie: *Christe exaudi nos*. W tekście dzieła jest to zawołanie do Zbawiciela świata – *Salvator mundi adiuva*. Niewątpliwie taki tytuł przysługuje Chrystusowi, ale nie pojawia się w innych litaniiach.

W drugiej części tekstu modlitewnego znajdują się wezwania do świętych. Jest to lista 18 postaci. Według kolejności są nimi: Maryja, św. Michał Archanioł, św. Gabriel Archanioł, św. Rafał Archanioł, św. Jan Chrzciciel, św. Piotr,

⁴¹ „Ut ignem iustum bene dicere et consecrare digneris” (*Missale caminense*, s. CX).

⁴² „Ut fontem iustum bene dicere et consecrare digneris” (*Missale caminense*, s. CXXIV).

⁴³ Wszystkie cytowane fragmenty Litanii do wszystkich świętych z Mszału kamińskiego pochodzą z: *Missale caminense. Letania*, s. CX.

św. Paweł, św. Andrzej, św. Szczepan, św. Wawrzyniec, św. Faustyn, św. Sylwester, św. Marcin, św. Otto, św. Maria Magdalena, św. Kordula, św. Katarzyna, św. Barbara. Lista nie wydaje się jednak zamknięta. W modlitwie wymieniono jedynie postaci najbardziej znane, lecz całość zostaje skierowana do wszystkich mieszkańców nieba. Nazwani z imienia święci stanowią wyjątkową grupę, która zasłużyła na wyróżnienie, ale są jednocześnie przedstawicielami tych wszystkich, którzy zasłużyli na królestwo niebieskie. Pośród nich pierwsze miejsce przyznano Najświętszej Maryi Pannie. Autorzy modlitwy kierują do niej wezwanie *Sancta Maria, ora pro nobis*. W innych opracowaniach jej imieniu towarzyszą dodatkowe tytuły, w typie *Dei genetrix* (Boża rodzicielka) czy *Virgo virginum* (Panna nad pannami). Brak ich natomiast w wersji kamińskiej. Dalsza partia dotyczy zwyczajowo archaniołów. Ten fragment zamyka zawołanie: *Omnes santi Angeli et Archangeli, orate pro nobis* (Wszyscy święci aniołowie i archaniołowie, módlcie się za nami).

Ostatni prorok Starego Testamentu, św. Jan Chrzciciel, jest przedstawicielem wszystkich patriarchów oraz proroków, ponieważ otwiera inwokację właśnie do nich:

Sancte Johanes Baptista, ora pro nobis.
Omnes sancti patriarche et prophete, orate pro nobis.

(Święty Janie Chrzcicielu, módl się za nami.
Wszyscy święci patriarchowie i prorocy, módlcie się za nami).

Św. Piotr stoi z kolei na początku listy apostołów, zamyka ją jego brat, Andrzej. Obaj powołani przy Jeziorze Galilejskim zostawili wszystko i poszli za Mistrzem. Do ich grona został dołączony także św. Paweł. Całość przyjmuje zatem następującą postać:

Sancte Petre, ora pro nobis.
Sancte Paule, ora pro nobis.
Sancte Andrea, ora pro nobis.
Omnes sancti apostoli et evangeliste, orate pro nobis.

(Święty Piotrze, módl się za nami.
Święty Pawle, módl się za nami.
Święty Andrzeju, módl się za nami.
Wszyscy święci apostołowie i ewangelisci, módlcie się za nami).

Sobór Trydencki w dekrecie *Wzywanie, cześć i relikwie świętych oraz święte obrazy* naucza, że wierni powinni czcić męczenników⁴⁴. Wspominani św. Szczepan (Stephani), św. Laurenty (Wawrzyniec) i św. Faustyn są w litanii kamieńskiej reprezentantami wszystkich męczenników, do których wezwanie umieszczone jest na końcu tej partii modlitw. Należą oni do najstarszej kategorii świętych. Ich męczeństwo wyraża uczestnictwo każdego człowieka w misterium paschalnym⁴⁵. W starożytnej księdze liturgicznej męczennik to *imitator dominicae passionis*⁴⁶. Najprawdopodobniej zostali wymienieni w litanii ze względu na ich żywy kult.

Po męczennikach wskazani są do uczenia wyznawcy Chrystusa. Pierwszym z nich jest św. Sylwester. *Martyrologium Romanum*, wydane w 1565 roku, wskazuje na liturgiczne wspomnienie św. Sylwestra 31 grudnia. Mówi również o jego papieskich sukcesach: ochrzcił Konstantyna Wielkiego i podpisał uchwały Soboru Nicejskiego (325) dotyczące prawdziwego wyznania wiary. Jako następnego Litania wskazuje św. Marcina. Pod uwagę można wziąć: św. Marcina z Tours, św. Marcina z Bragi oraz św. Marcina I, papieża. Trudno o jednoznaczną opinię, o którego z nich chodzi. Każdy z nich z pewnością zasłużył, by jego imię znalazło się w kanonie kamieńskiej litanii. Niewykluczone, że żywy kult świętego związany był również z faktem, że był on patronem jednego z ówczesnych biskupów, Marcina von Karitha (1498–1521).

W gronie wyznawców zwraca uwagę postać św. Ottona⁴⁷. Także obecnie, od 24 września 1972 roku, jest on patronem diecezji szczecińsko-kamieńskiej⁴⁸, powołanej do istnienia przez papieża Pawła VI bullą *Episcoporum Poloniae Coetus*⁴⁹ 28 czerwca tego roku. Do dzisiaj żywa jest na Pomorzu Zachodnim pamięć jego misyjnej działalności. W ciągu 5 lat przeprowadził dwie wyprawy misyjne, które zakończyły się sukcesem. Źródła podają, że podczas pierwszej chrzest przyjęło

⁴⁴ Concilium Tridentinum, *De invocatione...*, nr 4: „Sanctorum quoque martyrum et aliorum cum Christo viventium sancta corpora, quae viva membra fuerunt Christ et templum Spiritus sancti, ab ipso ad aeternam vitam suscitanda et glorificanda, a fidelibus veneranda esse, per quae multa beneficia a Deo hominibus praestantur”.

⁴⁵ Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej*, nr 104.

⁴⁶ *Sakramentarz z Werony*, nr 692.

⁴⁷ *Martyrologium Romanum* z 1565 r. podaje: „Bambergae sancti Othonis episcopi, qui Pomeranis Evangelium praedicans, eosdem convertit ad fidem”.

⁴⁸ S. Wyszynski, *Dekret o ustanowieniu patronów diecezji szczecińsko-kamieńskiej*, „Prezbiterium” 1 (1973), nr 1–2, s. 18.

⁴⁹ Paweł VI, *Bulla papieska erygująca nowe diecezje polskie*, „Prezbiterium” 1 (1973), nr 1–2, s. 13–15.

22 tysiące pogan. Z jego inicjatywy powstało 14 świątyń⁵⁰. Sylwetkę, charakter i działalność św. Ottona ukazują jego żywoty⁵¹. W żywocie z Prüfenigu czytamy:

Doszedł już do męskich sił duchowych, a chcąc uzbroić się w większą gorliwość w pełnieniu cnót, znajdował upodobanie w takich tylko słowach i czynach, które mężowi przystoją. Dobry dla wszystkich [...]. Roztropny zatem i wierny – z talentu, który otrzymał, chciał wyplącać współsługom. Poświęcił się więc kształceniu chłopców i w ten sposób na obcej ziemi zdobył podpory doczesnego życia. Tę zaś służbę pełnił jako sumienny pracownik, troszcząc się również o to, ażeby chłopcy, których on kształcił, pozbyli się chłopięcej lekkomyślności⁵².

W innym miejscu czytamy, że wszyscy cenili go; że przyjaźnił się z biskupami i władcami; odznaczał się wdziękiem mowy, świetną pamięcią, bystrością umysłu, ogromem wiedzy, wytwornością obyczajów, a nade wszystko wsparciem od Boga⁵³. Nazwany jest Misjonarzem Pomorza⁵⁴, Ewangelizatorem Pomorza⁵⁵, a najczęściej zaś Apostołem Pomorza⁵⁶. On też – jak ilustruje cytat poniżej – zamyka listę wyznawców litanii z Kamienia:

Sancte Silvester, ora pro nobis.
 Sancte Martine, ora pro nobis.
 Sancte Otto, ora pro nobis.
 Omnes sancti confessors, orate pro nobis.

⁵⁰ Zob. *Św. Otton z Bambergu – ewangelizator Pomorza. Jego kult do czasów współczesnych*, red. G. Wejman, Szczecin 2004, s. 9, 33; zob. także: G. Wejman, *Biskupstwa katolickie na Pomorzu Zachodnim od X wieku do 1945 roku*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 12 (2004), nr 1, s. 141; A. Albrecht, *Der heilige Otto. Bischof von Bamberg Und Apostel der Pommern 1102–1139*, Bamberg 1989, s. 37–64, 80–106; A. Albrecht, N. Buske, *Bischof Otto von Bamberg. Sein Wirken für Pommern*, Berlin 2003.

⁵¹ *Żywot z Prüfenigu. Vita Prieflingensis*; Ebo, *Żywot św. Ottona biskupa bamberskiego*; Herbord, *Dialog o życiu św. Ottona biskupa bamberskiego*.

⁵² *Vita Prieflingensis*, przekł. J. Wikarjak, w: *Pomorze Zachodnie w żywotach Ottona*, red. A. Magierski, Warszawa 1979, s. 51–52; por. G. Bajor-Fijałkowski, *Święty Otton z Bambergu*, Warszawa 1986.

⁵³ Zob. *Vita Prieflingensis*, s. 52–53.

⁵⁴ „Du Belehrer der heidnischen Pommern” – inwokacja z Litanii do św. Ottona z modlitewnika dla diecezji bamberskiej z 1858 r.; zob. [b.a.], *Das allgemeine andachtsbuch für das erzbisthum Bamberg*, Bamberg 1858, s. 504.

⁵⁵ *Św. Otton z Bambergu...*

⁵⁶ W. Dziewulski, *Przebieg i metody misji św. Ottona z Bambergu w latach 1124–1128*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” (1974), z. 4, s. 38; A. Albrecht, *Der heilige Otto...*; G. Wejman, *Kult św. Ottona na Pomorzu*, w: *Św. Otton z Bambergu...*, s. 33; *Andacht zu dem heiligen Otto, Bischof zu Bamberg*, w: *Besondere Andachten des Kaiserlichen hohen Domstists zu Bamberg*, Bamberg 1786, s. 109.

(Święty Sylwestrze, módl się za nami.
 Święty Marcinie, módl się za nami.
 Święty Ottonie, módl się za nami.
 Wszyscy święci wyznawcy, módlcie się za nami).

Kolejna część wezwań skierowana jest do świętych panien i wdów. W tej kategorii znalazły się: św. Maria Magdalena, św. Kordula, św. Katarzyna i św. Barbara.

Św. Maria Magdalena należała do najpopularniejszych postaci kobiecych otaczanych kultem. W Biblii jej imię kojarzy się z trzema wydarzeniami: 1) uwolnienie od złych duchów (Mk 16,9; Łk 8,2); 2) pod krzyżem (Mt 27,55–56; Mk 15,40; J 19,25); 3) spotkanie z Jezusem po zmartwychwstaniu (Mt 28,1–9; Mk 16,1–9; Łk 24,1–11; J 20,1–18). Świętą kojarzono również z innymi perykopami ewangelicznymi. Należała do grupy uczniów Jezusa i towarzyszyła Mu aż po krzyż. Była pierwszym „testis divinae misericordiae”⁵⁷.

Drugą w kolejności jest skandynawska patronka dziewcząt, panińskiej godności, dobrej śmierci oraz handlarzy – św. Kordula. W skarbcu katedry kamińskiej spoczywały jej relikwie. Dzisiaj znajduje się tam symbolicznie kopia relikwiarza zaginionego w czasie II wojny światowej. Według różnych źródeł Kordula to święta, która ukryła się ze strachu przed prześladowcami. Po modlitwie zdobyła się na odwagę, stanęła przed oprawcami i poniosła śmierć męczeńską. W *Martyrologium Romanum*⁵⁸ znajduje się krótka notatka, bardzo często powielana w różnych opracowaniach.

Przywołując następnie imię św. Katarzyny, można domniemywać, że chodzi o włoską zakonnice. O ile mszał wyszedł ze środowiska dominikańskiego, nie powinno dziwić, że ją właśnie włączono do kamińskiego kanonu świętych. Nie można wykluczyć, że chodzi jednak o inną postać. Na początku XVI wieku znane były inne niewiasty o tym imieniu, które zostały kanonizowane. Pierwsza z nich to św. Katarzyna Aleksandryjska (zm. ok. 300 r.) – chrześcijańska męczennica, święta Kościoła katolickiego i prawosławnego. Cieszyła się popularnością także w Polsce. Jej imię wspominane jest w innych wydaniach Litanii do wszystkich świętych.

Kolejną osobą jest św. Barbara. Najprawdopodobniej szukano wstawiennictwa u tej świętej dziewicy i męczennicy jako patronki pracowników

⁵⁷ Św. Grzegorz Wielki, *Hom. in Evangelia*, XL, 25, 10.

⁵⁸ *Martyrologium Romanum* z 1656 r. podaje: „Apud Coloniam sanctae Cordula, quae una ex sodalibus sancte Ursulae cum aliarum suppliciiis et caede perterrita se occultasset eius rei poenitens, postridie se ultra paresecit, et novissima omnium martyrii coronam accepit”.

morskich i rzecznych, rybaków, kamieniarzy, flisaków, architektów, cieśli, dzwonników, kowali, ludwisarzy, murarzy, szczotkarzy, tkaczy, wytwórców sztucznych ogni, żołnierzy, więźniów. To oni również uznali ją za patronkę dobrej śmierci. Miała chronić ich od śmierci bez sakramentów⁵⁹. Historyczne wzmianki dowodzą, że Kamień Pomorski był osadą rybacką i posiadał port. Osada ta zyskała na znaczeniu, gdyż posiadała bezpośredni dostęp do Morza Bałtyckiego i stała się siedzibą książąt pomorskich. Można przypuszczać, że lokalna społeczność, jak również goście szukali orędownictwa u św. Barbary z racji na wykonywane tam różne zawody rzemieślnicze. Jej żywy kult w Polsce można zauważyć w późnym średniowieczu. Znana jest piętnastowieczna sekwencja ku jej czci⁶⁰ – *Ave, virgo, fons virtutum* – napisana przez poetę polsko-łacińskiego i krakowskiego kanonika Adama Suinca⁶¹. Święta ta znalazła się także w *Martyrologium Romanum*⁶². Ostatecznie wezwania do świętych kobiet są liczniejsze niż te, które pojawiły się wcześniej, i przyjmują następującą postać:

Sancta Maria Magdalena, ora pro nobis.

Sancta Kordula, ora pro nobis.

Sancta Katherina, ora pro nobis.

Sancta Barbara, ora pro nobis.

Omnes sancte virgines et vidue, orate pro nobis.

(Święta Mario Magdaleno, módl się za nami.

Święta Kordulo, módl się za nami.

Święta Katarzyno, módl się za nami.

Święta Barbaro, módl się za nami.

Wszystkie święte dziewice i wdowy, módlcie się za nami).

Drugą część modlitwy litanijnej kończy ogólne zawołanie, które zawiera w sobie wszystkich mieszkańców nieba, zarówno tych, którzy zostali przywołani

⁵⁹ Zob. E. Szafrowski, *Wprowadzenie do liturgii mszy o świętych*, t. 8, Warszawa 1988, s. 148.

⁶⁰ H. Kowalewicz, *Cantica Medii Aevi polono-latina*, w: *Bibliotheca Latina Medii et Recentioris Aevi*, t. 14, Warszawa 1964.

⁶¹ Adam Suinca de Zelona (albo Adam Świnka) – zm. w 1434 r., sekretarz Władysława Jagiełły, autor sekwencji, hymnów, epitafiów o świętych i ważnych osobistości polskich.

⁶² *Martyrologium Romanum* z 1656 r. podaje: „Nicomediae passio sanctae Barbarae virginis et martyris, quae in persecutione Maximini, post diram carceris macerationem, lampadarum adustionem, mamillarum praecisionem, atque alia tormenta, gladio martyrium consummauit”.

z imienia, jak również pozostałych, którzy „[...] oglądają wyraźnie Boga troistego i jedyne takim, jakim On jest”⁶³. To zawołanie zamyka się w słowach:

Omnes sancti, orate pro nobis.

(Wszyscy święci, módlcie się za nami).

2.3. Partia suplik i zbiór prekacyjny

Część suplikacyjną litanii kamieńskiej otwierają dwa wezwania. Modlący się wyrażają w nich skruchę, proszą o przebaczenie win i miłosierdzie. Jedną się z Bogiem, ponieważ nie są godni łaski, o którą proszą, a którą w łaskawości swojej Bóg ich obdarzy. Prośba – „Bądź nam miłościw” – wyraża krótkie błaganie o przychyłność Boga w przedstawianej mu sprawie.

Propitius esto, parce nobis Domine.

Propitius esto, libera nos Domine.

(Bądź nam miłościw, przepuść nam Panie.

Bądź nam miłościw, wybaw nas Panie).

Kolejne trzy błagania przypominają w swej treści modlitwę *Ojcze nasz*. W niej również pojawia się prośba o uwolnienie od wszelkiego zła. W przypadku litanijnych wezwań najistotniejszym złem wydaje się nagła śmierć i wieczne potępienie. Zastosowane wezwanie – „wybaw nas Panie” – wyraża błaganie o uwolnienie od tego zła. Powtarzane kilkakrotnie, wzmacnia tę deprekację, by nigdy go nie doświadczyć. Co więcej, intensyfikuje się w wezwaniu dotyczącym wszelkiego zła i do śmierci wiecznej. Można się tu dopatrywać swoistej logiki, zgodnie z którą śmiertelny człowiek błaga zrazu o uwolnienie od zła na ziemi, choćby od cierpienia, choroby, trudności dnia codziennego, krzywd. W końcu odnosi się do celu ostatecznego i prosi o zachowanie od zła po śmierci, czyli od potępienia. Momentem przełomowym, decydującym o nieznanym losach, jest chwila zgonu. Dlatego błaga, by mógł się do niej przygotować; by nie była zaskoczeniem; by mógł zasłużyć na życie wieczne. Błaganie kieruje już nie do świętych, ale do samego Chrystusa:

⁶³ Sobór Florencki, *Decretum pro Graecis*, nr 15: „[...] et intueri clare ipsum Deum trinum et unum, sicuti est”.

Ab omni malo, libera nos Domine.
 A subitanea et improvisa morte, libera nos Domine.
 A morte perpetua, libera nos Domine.

(Od zła wszelkiego, wybaw nas Panie.
 Od nagłej i niespodziewanej śmierci, wybaw nas, Panie.
 Od śmierci wiecznej, wybaw nas Panie).

Cześć prekacyjną otwiera pokorne zwrócenie się do Boga przez wezwanie uznające grzech człowieka. Jest pięć sformułowań, w tym jedno, czwarte, które należy powtórzyć trzykrotnie. Iteracja była stosowana prawdopodobnie w celu wzmocnienia wyrazu błagań skierowanych do Boga. Wszystkie prefacje w odróżnieniu od pozostałych próśb kończą się aklamacją *Te rogamus audi nos*⁶⁴. Całość przyjmuje następującą postać:

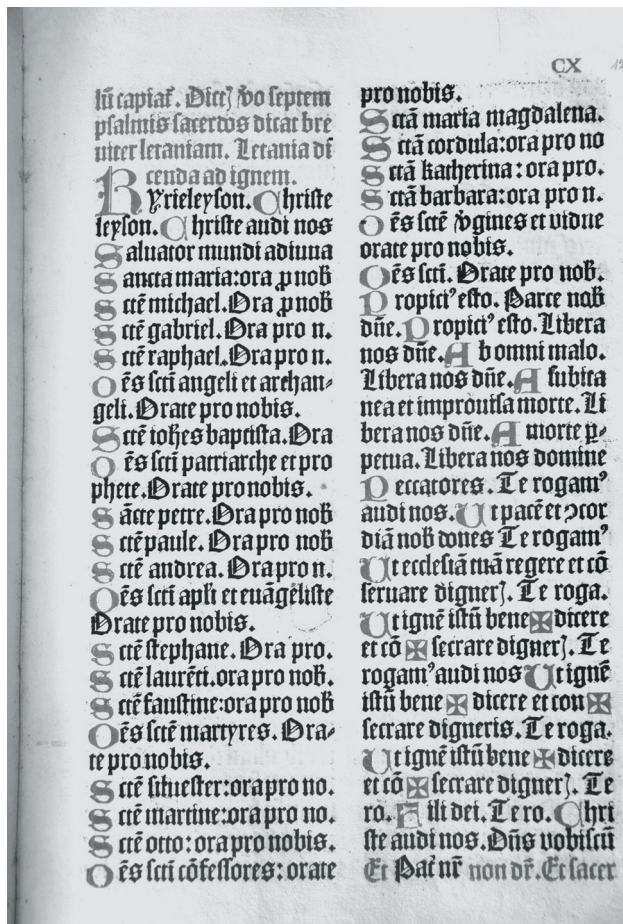
Peccatores. Te rogamus audi nos.
 Ut pacem et concordiam nobis omnes. Te rogamus audi nos.
 Ut ecclesiam tuam sanctam regere et conservare digneris. Te rogamus audi nos.
 Ut ignem iustum bene dicere et consecrare digneris. [x 3] Te rogamus audi nos. [x 3]
 Fili Dei. Te rogamus audi nos.

(My, grzeszni, Ciebie prosimy, usłysz nas.
 Abyś nam wszystkim [okazał] pokój i miłosierdzie. Ciebie prosimy, usłysz nas.
 Abyś twój Kościół święty strzegł i zachować raczył. Ciebie prosimy, usłysz nas.
 Abyś ten ogień poświęcić i konsekrować raczył. [x 3] Ciebie prosimy, usłysz nas. [x 3]
 Synu Boży. Ciebie prosimy, usłysz nas).

Całość modlitwy zwieńczona zostaje wezwaniami do Chrystusa: *Christe audi nos* – *Christe exaudi nos*. W innych litaniach pojawia się w tym miejscu tzw. rama delimitacyjna, do której, obok *Kyrie eleison*, należy *Agnus Dei*. Ponieważ litania kamieńska została wyjęta z liturgii mszalnej, została pozbawiona tych elementów. Najprawdopodobniej już w tym okresie ukształtowała się zasada, by

⁶⁴ Ze względu na użyte sformułowanie – *Te rogamus audi nos* – można również tę cześć litanii nazwać rogatoryjną (*rogatus, us* – prośba, błaganie).

nie mnożyć modlitw, które pojawiają się w innym momencie tej samej liturgii. Całość przyjmuje postać ukazaną na rycinie 1, zapisaną i wydrukowaną zgodnie ze zwyczajami wczesnego renesansu.

Ryc. 1. Litania do wszystkich świętych, w: *Missale caminense*, Nürnberg 1506, s. CX (fot. ks. M. Nockowski)

Zakończenie

Opracowanie zawarte w *Mszale kamińskim* składa się z czterech części: proemium, inwokacji do świętych, suplikacji i prekacji. Całość nie odbiega od standardowej konstrukcji Litanii do wszystkich świętych. Wyjątkowości tekstu

można upatrywać zwłaszcza w dwóch sferach, a mianowicie w zwężłości formy i dostosowaniu do potrzeb lokalnego Kościoła. W porównaniu z innymi wersjami pojawia się w nim stosunkowo mało inwokacji do świętych. Autor ogranicza się do najznamienitszych patronów. W *Specimen camimense* pojawiają się za to różne wezwania ogólne, np. *Omnes Sancti angeli et archangeli*, które zastępują inwokacje pojedyncze. Obok tego, inaczej niż zwykle, jest tylko jedno wezwanie do Maryi. Na uwagę zasługuje ponadto umieszczenie w Litanii imion św. Ottona, misjonarza Pomorza, oraz św. Korduli. Te postaci pojawiają się bardzo rzadko w innych opracowaniach. Bez wątplenia świadczy to o żywym kulcie tych patronów w miejscowym Kościele. Nie bez znaczenia było również posiadanie przez kamieńską kolegiatę relikwii obojga świętych.

W części suplikacyjnej i prekacyjnej pojawiają się prośby, ale jest ich mniej niż zwykle. Dotyczą przede wszystkim dóbr duchowych, tzn. życia wiecznego, uwolnienia od zła, sprawiedliwości, miłosierdzia itp. Taki układ zdaje się przekonywać dzisiejszego czytelnika i przekonywał bezsprzecznie dawnego chrześcijanina, że nawet jeśli wszystkie ludzkie sprawy są istotne, to dla chrześcijanina sprawy nadprzyrodzone zajmują w hierarchii miejsce najwyższe. Zastosowane w tej partii powtórzenia zostały najprawdopodobniej wykorzystane w celu wyróżnienia i podkreślenia treści. Ostatnie prośby o błogosławieństwo ognia i wody przekonują również, że obie litanie zostały zredagowane wyłącznie dla tych obrzędów. Całość charakteryzuje się ostatecznie dużą prostotą i stanowi swoistą kwintesencję bardziej rozbudowanych wersji modlitewnych.

Bibliografia

- Albrecht A., *Der heilige Otto. Bischof von Bamberg und Apostel der Pommern 1102–1139*, Bamberg 1989.
- Albrecht A., Buske N., *Bischof Otto von Bamberg. Sein Wirken für Pommern*, Berlin 2003.
- Bajor-Fijałkowski G., *Święty Otton z Bambergu*, Warszawa 1986.
- Besondere Andachten des Kaiserlichen hohen Domstists zu Bamberg*, Bamberg 1786 [modlitewnik].
- Consilium Tridentinum, *De invocatione, veneratione et reliquiis sanctorum, et sacris imaginibus* (3.12.1563).
- Das allgemeine andachtsbuch für das erzbisthum Bamberg*, Bamberg 1858, s. 504 [modlitewnik].
- Duchniewski J., *Litania*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, Lublin 2004, kol. 1169–1170.
- Dziewulski W., *Przebieg i metody misji św. Ottona z Bambergu w latach 1124–1128*, „Zeszyty Naukowe Stowarzyszenia PAX” (1974), z. 4, s. 38–47.

- Fischer B., *Litanei. Allerheiligenlitanei*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 6, Freiburg–Basel–Wien 2006, kol. 955.
- Fros H., *Wprowadzenie do mszy świętych*, t. 3, Warszawa 1981.
- Klemens VIII, *Konstytucja „Sanctissimus”*, w: *Magnum Bullarium Romanum*, t. 3 [a Clemente VIII ad Gregorium XV], Luxemburg 1727, s. 193.
- Kontkowski J., *Wstęp*, w: J. Kontkowski, *113 litanii*, Kraków 2013.
- Kowalewicz H., *Cantica Medii Aevi polono-latina*, w: *Bibliotheca Latina Medii et Recentioris Aevi*, t. 14, Warszawa 1964.
- Lapdige M., *Anglo-Saxon Litanies of the Saints*, London 1991, s. 43–46.
- Litanie*, w: *Encyklopedia chrześcijaństwa*, red. H. Witczyk, Kielce 2000, s. 402.
- Martyrologium Romanum* (1565).
- Martimort A.G., *La Chiesa in preghiera. Principi della Liturgia*, t. 1, Brescia 1987.
- Miazek J., *Czteryście lat mszału Piusa V (1570–1970)*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 22 (2009), nr 2, s. 93–104.
- Missale caminense*, Nürnberg 1506.
- Missalis Romani Editio Princeps*, Mediolani 1474.
- Nowaszczuk J., *Dziela Quintinusa Duretiusa w krakowskiej edycji* [w druku].
- Nowodworski M., *Litanie*, w: *Encyklopedia kościelna*, t. 12, Warszawa 1879, s. 251.
- Paweł VI, *Bulla papieska erygująca nowe diecezje polskie*, „Prezbiterium” 1973, nr 1–2, s. 13–15.
- Pius V, *Bulla „Quo primum tempore”* (14.07.1570).
- Prokop K.R., *Biskupi zachodniopomorscy (X–XX w.)*, Koszalin 2003.
- Rymar E., *Biskupi – mnisi – reformatorzy. Studia z dziejów diecezji kamińskiej*, Szczecin 2002.
- Sadowski W., *Litania i poezja. Na materiale literatury polskiej od XI do XXI wieku*, Warszawa 2011.
- Sailly T., *Thesaurus litaniarum ac orationum sacer*, Bruksela 1598.
- Sailly T., *Thesaurus litaniarum ac orationum sacer*, Paris 1599.
- Sinka T., *Zarys liturgiki*, Gościkowo-Paradyż 1985.
- Sobór Florencki, *Decretum pro Graecis*, nr 15.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele*, nr 51.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej*, nr 104.
- Szczerba D., *Praktyczny leksykon modlitwy*, Kraków 2008.
- Sztafrowski E., *Wprowadzenie do liturgii mszy o świętych*, t. 8, Warszawa 1988.
- Św. Otton z Bambergu – *Ewangelizator Pomorza. Jego kult do czasów współczesnych*, red. G. Wejman, Szczecin 2004.
- Vita Priëflingensis*, przekł. J. Wikarjak w: *Pomorze Zachodnie w żywotach Ottona*, red. A. Magierski, Warszawa 1979.

Weiss A., *Biskupstwa bezpośrednio zależne od Stolicy Apostolskiej w średniowiecznej Europie*, Lublin 1992.

Wejman G., *Biskupstwa katolickie na Pomorzu Zachodnim od X wieku do 1945 r.*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 12 (2004), nr 1, s. 141–149.

Wyszyński S., *Dekret o ustanowieniu patronów diecezji szczecińsko-kamińskiej*, „Prezbiterium” 1 (1973), nr 1–2, s. 18.

LITANIA DO WSZYSTKICH ŚWIĘTYCH. *SPECIMEN CAMINENSE*

Streszczenie

Istnieją różne opracowania litanii, a niniejsze dotyczy jej miejsca w nowożytnej pobożności liturgicznej. Źródłem informacji, analizy i formułowania wniosków stał się pochodzący z 1506 roku *Missale caminense*.

Ta niewielka suplikacja mieści w sobie nie tylko inwokacje do świętych, ale także streszcza wiarę w miłosiernego Boga, świętych obcowanie i ich wstawiennictwo. Modlący ma możliwość swoistego dialogu z Bogiem i świętymi. Przez ich zasługi i świętobliwe życie zanoszone są do nieba modlitwy błagalne. Litania do wszystkich świętych jest ściśle związana z liturgią oraz z prywatną pobożnością chrześcijan.

Niniejszy artykuł prezentuje przede wszystkim Litanię do wszystkich świętych zamieszczoną w *Missale caminense – specimen caminense*. Na jej podstawie opracowany został aspekt formalno-kompozycyjny i kwestie teologiczno-liturgiczne. W zestawieniu z innymi litanijnymi suplikacjami nosi ona znamiona oryginalności. Należałoby uszanować działania redaktorów Mszału kamińskiego, gdyż litania, jak i sama księga, daje świadectwo wiary naszych przodków oraz jest cennym zabytkiem piśmienniczym.

Słowa kluczowe: Litania do wszystkich świętych, litania, *Missale caminense*, św. Otton z Bambergu, Pomorze Zachodnie

THE LITANY TO ALL THE SAINTS. *SPECIMEN CAMINENSE*

Summary

Although there are different studies of Litany, that this applies to its place in the liturgical piety. The source of information, analysis and formulation of proposals have become the chosen dating from 1506 y. *Missale caminense*.

This small supplication accommodates not only the invocations to the saints, but also summarizes the belief in a merciful God, the communion of the saints and their intercession. A praying person has got a possibility of specific dialogue with God and the saints. Through their merits and saintly life there are lifted up to heaven supplication prayers. The Litany to all the saints is precisely connected with the liturgy and private godliness of the Christians.

This article presents mainly The Litany to all the saints placed in the *Missale caminense – specimen caminense*. On its basis was developed formal and compositional aspect and theological and liturgical issues. In comparison with other litanian supplications bears the features of originality. It is necessary to respect meticulously the actions of the editors of Kamieński Missal because The Litany, and the book itself constitute the faith of our ancestors and precious letter monument.

Keywords: The Litany to all the saints, litany, *Missale caminense*, St. Otto from Bamberg, West Pomerania District

Translated by Ireneusz Markowski